

Економіка та становлення нової системи господарювання

Крючкова І.В., канд. екон. наук
Інститут економічного прогнозування НАН України

МАКРОЕКОНОМІЧНІ СТРУКТУРНІ ЗРУШЕННЯ В УКРАЇНІ: ЧИННИКИ І НАСЛІДКИ

Пропонується аналіз трансформаційних структурних зрушень в розподілі валового наявного доходу України в розрізі інституційних секторів економіки, моделей відтворення ВВП, основних чинників та наслідків найважливіших галузевих структурних зрушень, що супроводжували окремі етапи періоду трансформації економіки України. Визначаються макроструктурні чинники кризових явищ та передумови динамічного виходу з кризи.

Трансформаційні процеси в економіці України відбувалися на тлі глибокої та довготривалої кризи, що мала структурний характер, зумовлений не лише об'єктивними чинниками (розрив господарських зв'язків, різке подорожчання енергоносіїв, зближення внутрішніх та міжнародних цін тощо), але й низкою хибних дій урядів, які часто змінювалися. Наслідком відсутності послідовної макроструктурної політики стали порушення рівноваги в доходах і витратах інституційних секторів економіки, скорочення інвестицій у виробничий та людський розвиток, втрата коштів від їх неефективного спрямування на бюджетну підтримку потенційно та фактично збанкрутілих підприємств, відновлення зростання виробництва в межах "старої" економіки із консервацією структурної відсталості. Важливим чинником відновлення економічного зростання стало започаткування процесу **гармонізації розподілу доходів між інституційними секторами економіки**.

Слід зазначити, що існує тісний взаємозв'язок між структуруванням наявних доходів у розрізі інституційних учасників ринку із моделлю відтворення ВВП. Концентрація наявних доходів у секторі нефінансових корпорацій на рівні 12–13 % валового наявного доходу автоматично вибудовує **інвестиційну модель** розвитку, оскільки підприємства не тільки отримують ресурси для самоінвестування виробництва, підвищують свій кредитоспроможний рейтинг та платоспроможний попит на гроші. Для економіки України, яка не має достатнього припливу прямих іноземних інвестицій (ПІІ) і потребує технологічного оновлення виробництва та підвищення його неціно-

вої конкурентоспроможності, оптимальним має бути підвищення частки нефінансових корпорацій у валовому наявному доході до 13–15 відсотків. Надалі по мірі детінізації доходів і їх більшої капіталізації цей рівень може знизитися до середньоєвропейського, що трохи перевищує 9 відсотків. Загалом від міжсекторного розподілу доходів залежить характер моделі відновлення розвитку в післякризовий період, яка може набувати ознак інвестиційно-інноваційної, споживацької, або – найгірший варіант – протекційної.

Надмірна концентрація валових наявних доходів у секторі загального державного управління (ЗДУ) за умови відсутності прозорості та жорсткого контролю за використанням бюджетних коштів стає потенційним чинником економічного занепаду. Так, саме в українській перехідній, недостатньо інституційно розвинутій економіці України значне перебирання наявних доходів на користь держави, із використанням податкових і бюджетних преференцій відносно окремих підприємств призвело до порушення пропорцій відтворення (деінвестування економіки), значних матеріальних і фінансових втрат, тінізації економіки, зволікання щодо ринкових перетворень, поглиблення кризи. За таких умов суб'єкти господарювання перестають довіряти державі, яка неефективно витрачає надані їй ресурси.

На противагу цьому в ринково розвинених країнах, орієнтованих на значну підтримку людського капіталу, (наприклад, у рамках “скандинавської моделі”) рівень державного перерозподілу ВВП традиційно досить високий: частка наявного доходу сектора ЗДУ коливається в межах 24 % (Фінляндія) – 30 % (Норвегія) валового національного наявного доходу. Але в таких країнах, по-перше, мінімізовано податкові пільги, тому є широка база оподаткування і високий рівень ефективного оподаткування; по-друге – проводиться політика гармонізації ставок оподаткування із загальноєвропейськими; по-третє, сформовано систему жорсткого контролю за використанням бюджетних коштів. Тобто податковий тягар розподіляється рівномірно, стимулює виробництво, що є однією із сильних сторін економік з огляду на їх конкурентоспроможність на ринку міжнародного капіталу. Результатом високої ефективності та підконтрольності бюджетних витрат є висока довіра до уряду, а також високий розвиток людського капіталу, чиста екологія, соціальна захищеність [1].

Надмірна концентрація наявних доходів у секторі домогосподарств у країнах з низьким рівнем добробуту населення стає чинником переходу до **споживацької моделі розвитку**, оскільки темп зростання споживчого попиту починає перевищувати темпи інвестиційного попиту. Скорочення темпів інвестування реального сектора економіки в перспективі веде до неминучої стагнації.

Наслідки переважної концентрації наявних доходів у секторі ЗДУ та домогосподарств можуть бути пом'якшені значним (на рівні 20–30 % обсягу внутрішнього капіталоутворення) припливом ПІІ, оскільки іноземні інвести-

ції беруть на себе донорство капіталоутворення та модернізації економіки. Так, у Польщі протягом 1995–1998 рр., внаслідок значного притоку ПІІ, темпи приросту інвестицій в основний капітал коливалися в межах 16,5–21,7 %, а зростання індивідуальних споживчих витрат – 3,2–8,7 відсотка. Тобто приріст інвестицій у три-чотири рази перевищував темпи споживчих витрат домогосподарств. У 2000 р. темпи зростання інвестицій в основний капітал і споживчих витрат домогосподарств зрівнялися й склали лише 2,7 відсотка.

Надмірна концентрація у секторі фінансових корпорацій порушує рівновагу між доходами нефінансових та фінансових корпорацій, що знекровлює спочатку функціонування перших, а згодом і других, оскільки фінансові посередники можуть збільшувати свої доходи лише за умови їх розширеного відтворення у сфері виробництва.

Головними, але не єдиними механізмами впливу на розподіл доходів такі: податково-бюджетна система; система відрахувань до фондів соціального страхування; щорічні тарифні угоди; інфляція та курсоутворення та процедури вирішення спірних питань між роботодавцями, профспілками і державою тощо.

Серед факторів, що вплинули як на інституціональні секторні викривлення у розподілі доходів в Україні, так і на галузеві пропорції, були цінові та курсові. Останні ще на початку трансформації увійшли до фази високих коливань, різко зменшивши конкурентоспроможність економіки, що нанесло потужний удар по вітчизняних товаровиробниках. Посткризова девальвація¹ за рахунок різниці у зростанні цін та курсу національної валюти проти аналогічних показників у країнах-партнерах із зовнішньоекономічної діяльності створила нові імпульси розвитку, що мали проявом активізацію спочатку зовнішнього попиту, а потім і внутрішнього. Розглянемо вплив зазначених чинників на економічні події, як у період глибокого спаду, так і в період відновлення економічного зростання.

Найбільш характерними макроструктурними зрушеннями за *перший період 1991–1996 рр.*, на який припало понад 96 % від загальної глибини кризового падіння, стали значні деформації в доходах інституційних секторів економіки, що характеризувалися наступними змінами:

- скороченням реальних наявних доходів домогосподарств на 61,4 % та їх частки у валовому наявному доході з 64,8 % до 54,3 %, з відповідним впливом на скорочення споживчого попиту домогосподарств у 2 рази;
- скороченням реальних наявних доходів нефінансових корпорацій в 15 разів та їх рівня у валовому наявному доході з 14,1 % до 2,2 %, з відповідним впливом на скорочення інвестиційного попиту підприємств в 6,3 рази;

¹ Мається на увазі серпнева криза 1998 року.

- зростанням реальних наявних доходів фінансових корпорацій у 3,7 раза та їх рівня у валовому наявному доході з 0,1 % до 0,9 %;
- зростанням частки наявних доходів сектора ЗДУ з 27,3 % до 38,0 % із зростанням рівня індивідуальних споживчих витрат з 6,6 до 13 % [2]. *Для порівняння:* у Польщі протягом трансформаційного періоду частка наявного доходу сектора ЗДУ не перевищувала 17,2 % (1995–1999 рр.), у 2000 р. вона становила лише 16,1 %. Розраховано за даними [3].

М'яка, протекціоністська та високодефіцитна бюджетна політика (в 1992 р. дефіцит складав – 13,8 % ВВП, або 56,7 % доходів зведеного бюджету; в 1993 р. – відповідно 5,1 % та 15 %; в 1994 р. – 8,9 % та 21 %; в 1995 р. – 6,6 % та 13,1 %; в 1996 – 4,9 % та 13,8 % разом із збільшенням рівня оподаткування створила ситуацію, за якої *доходи ефективно працюючих підприємств ставали джерелом фінансування неефективних підприємств* [4].

Одним із основних чинників макроструктурних зрушень у секторній структурі обороту ВВП цього періоду стала інфляція, яка виконала наступні фіскальні функції: по-перше, вона за допомогою інфляційного податку прямо та опосередковано профінансувала реальні доходи сектора ЗДУ; по-друге – дала номінальний додаток до бюджетних доходів від податків; по-третє – знецінила державні борги, але водночас і заощадження інших секторів економіки. Крім того, стрімке зростання цін за умови повільного пом'якшення курсу тодішньої національної валюти (українського карбованця) дозволяло зменшувати тягар обслуговування зовнішніх боргів у ВКВ.

Однак масштабний перерозподіл доходів до сектора ЗДУ не тільки нічого не дав економіці з огляду на припинення економічного занепаду, але й зіграв роль чинника падіння, оскільки державні кошти використовувалися неефективно (йшла потужна підтримка виробництв, які стали неконкурентоспроможними після подорожчання енергоресурсів і скорочення попиту) і спрацьовували на виведення ресурсів з обороту (частково в запаси неліквідної продукції), порушуючи нормальні процеси відновлення, сформувало протекціоністську деінвестиційну модель відновлення ВВП і скорочення виробництва.

За цей період (1991–1996 рр.) співвідношення між інфляцією та індексом офіційного курсу долара США становило 47:1, що практично завдало удару по вітчизняних виробниках, які через відносно здешевлення ВКВ втрачали доходи від експорту; водночас скорочувався сегмент на внутрішньому ринку, оскільки потужно активізувався вигідний імпорт (тільки в 1994 р. реальний річний приріст становив майже 36 %).

Під впливом вищезазначеного скорочення внутрішнього споживчого та інвестиційного попиту, а також внаслідок різкого зниження конкурентоспроможності економіки відбулося потужне але нерівномірне за галузями еконо-

міки згортання виробництва, що супроводжувалося наступними структурними зрушеннями:

- скороченням частки виробництва валової доданої вартості галузей, що виробляють товари, з 70,7 % до 52 % (у цінах відповідних років); у тому числі – скороченням частки промисловості з 36 % до 31 %; сільського господарства, включаючи сільськогосподарські послуги, рибне та лісове господарство з 25,6 % до 13,8 %; будівництва – з 8,5 % до 6,7 %;

- зростанням частки валової доданої вартості послуг з 29,5 % до 49,5 %; зокрема транспорту з 6,5 % до 12,9 %; торгівлі та громадського харчування – з 4,5 до 6,4 %; охорони здоров'я, фізичної культури та соціального забезпечення – з 2,4 % до 5,2 %;

- серед галузей промисловості найбільшого структурного скорочення зазнали галузі, орієнтовані на кінцевого споживача – машинобудування та металообробка: з 30,5 % обсягу промислового випуску до 14,9 %; легка промисловість – з 10 % до 2,1 % та харчова – з 18,6 до 16,3 відсотка. Водночас галузі, що виробляють продукцію для проміжного споживання, значно збільшили свої частки у промисловому виробництві: чорна металургія – з 11 % до 21,6 %; паливна промисловість – з 5,7 % до 15,1 %; енергетика – з 3,2 до 12,6 % [див. 2, 4].

Отже синтетичним чинником першого етапу спаду стало формування протекціоністської моделі економіки, що була антиринковою за своєю суттю, через що призвела до вкрай неефективного розподілу фінансових ресурсів, унеможливила вихід із кризи на базі масштабної модернізації економіки, законсервувала технологічну відсталість країни на довгі роки. У таких умовах, відновлення зростання могло відбуватися лише в межах резервних потужностей і надлишку трудових ресурсів старої кваліфікації. За відсутності внутрішніх імпульсів, започаткування розвитку могло відбутися з боку експортоорієнтованих, але технологічно застарілих та енергоємних виробництв.

Другий період – більш помірного падіння – 1997–1999 рр. почався із поступового просування у напрямку гармонізації міжсекторного розподілу доходів, посилення позицій у цьому процесі підприємств і домогосподарств, і, як наслідок – зростання інвестицій в основний капітал і споживання населення. У 1997 р. державний бюджет перестає відігравати роль годівниці для неефективних підприємств, скорочується рівень податків на виробництво та прямого оподаткування підприємств, відбувається цінова (споживчі ціни зростають за рік лише на 10 %) та валютна стабілізація; в результаті – наявні доходи підприємств збільшуються, вперше за кризові роки відзначається зростання валового нагромадження основного капіталу.

У серпні 1998 р. відбувається фінансова криза, яка, з одного боку, тимчасово дестабілізує економічну ситуацію, а з другого – **створює новий чин-**

ник розвитку – підвищує цінову конкурентоспроможність економіки України внаслідок девальвації гривні, а отже розгортає експортну складову зростання. Завищення вартості ВКВ та низькі внутрішні ціни (різниця внутрішніх та зовнішніх цін) робить прибутковим експортне виробництво, яке починає потужно зростати з травня 1999 року. **Зовнішній попит стає домінуючим чинником економічного розвитку а внутрішній – другорядним.** Водночас переоцінена ВКВ стає економічним “фільтром” для імпорту, у внутрішній економіці починається процес імпортозаміщення: вітчизняні виробники тиснуть імпортерів на ринку передусім споживчих товарів. Вже у 1999 р. квота вітчизняних виробників у торговій мережі по продовольчих товарах піднялася до 92 %, а по непродовольчих – до 58 відсотків.

У 1999 р. частка наявних доходів підприємств досягла рівня, притаманного розвинутим країнам, – 9,7 відсотка. Ця якісна межа стала підґрунтям подальшого нарощення темпів інвестування у секторі підприємств – вже у 2000 р. темп нагромадження основного капіталу становив 117,7 %, що зумовило розширення внутрішнього інвестиційного попиту і зростання ВВП. *Для порівняння:* у розвинутих європейських країнах усереднені пропорції міжсекторного розподілу наявних доходів (частка наявних доходів сектора від валового національного наявного доходу) є такими: домогосподарств – близько 69 %; підприємств – 9–10 %; сектора ЗДУ – середній рівень – 22 % (найнижчий – в Італії – 12–14 %, найвищий – у Норвегії – до 30 %); фінансових корпорацій – 1–1,5 відсотка.

За умов макроструктурної гармонізації, що забезпечила зростання наявних доходів підприємств із впливом на загальну активізацію інвестиційного попиту (у 1997 р. – на 2,1 %, у 1998 р. – на 2,6 %) та можливістю реагувати на ріст зовнішнього попиту, зростання внутрішнього споживчого попиту населення (у 1997 р. – на 0,5 %, у 1998 – на 2 %), девальвації гривні з ефектом підвищення цінової конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників на зовнішньому та внутрішньому ринку, наявності резервних виробничих потужностей та адаптації виробників до нових умов господарювання відбулося скорочення темпів падіння і початок відновлення в окремих галузях промисловості.

Так, у 1997–1998 рр. темпи економічного падіння скоротилися відповідно до: 3 % та 1,9 %, а в 1999 р. падіння майже припинилося (0,2 %). Під впливом зростання зовнішнього попиту першими поживали свою діяльність експортоорієнтовані галузі (чорна і кольорова металургія). А після серпневої фінансової кризи 1998 р. із відповідним сплеском цінової конкурентоспроможності економіки України тенденція зростання експортної складової випуску набула сталого характеру. **Економіка пішла шляхом відновлення в межах старих виробничих потужностей енергоємного виробництва, використовуючи девальваційний резерв.**

Поступово позитивної динаміки розвитку набула не тільки металургія, а й інші галузі промисловості. Частка експорту в загальному випуску промисловості зросла з 9 % у 1993 р. до 16,8 % у 1999 році. Найвищий рівень експортної складової у випуску склався в чорній (61,9 %) та кольоровій (64,1 %) металургії, хімічній та нафтохімічній промисловості (61,4 %), машинобудуванні (61 %) ².

У 1997–1999 рр. спостерігалось зростання випуску та експорту в таких галузях: чорна металургія – відповідно на 7 % та 14 %; кольорова металургія – на 40,7 % та у 2,4 раза; деревообробна промисловість – на 30 % та у 2,9 раза; легка промисловість – на 14,2 % та 18 %, що наглядно демонструє вплив зовнішнього попиту на початок економічного відновлення.

Економічне зростання в Україні було започатковано на тлі зменшення реального ефективного курсу національної валюти із появою стійкого девальваційного резерву відносно корзини валют основних партнерів з експорту та імпорту (рис. 1). В умовах збереження девальваційного резерву по показнику реального ефективного валютного курсу гривні цінова та курсова стабільність зберігали конкурентні переваги української продукції як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринку, що сприяло поліпшенню платіжного балансу і надало імпульсу піднесенню вітчизняного виробництва, а також поступовому поживленню ділової активності у всіх сферах економіки.

Іншим фактором, що вплинув на відкриту економіку України, стали зміни на світовому ринку. З рис. 2 видно, що до серпневої фінансової кризи 1998 р. зміни українського експорту відставали від коливань світового попиту. Навіть різка девальвація гривні не надала поштовху експорту, навпаки, упродовж III та VI кварталів 1998 р. експортна крива спадна і відповідає падінню світового попиту. Впродовж 1999 р. світовий попит зростає, цінова конкурентоспроможність економіки України продовжує збільшувати девальваційний резерв, і експорт починає наздоганяти світовий попит, зужуючи коридор між двома кривими (див. рис. 2).

Етап загальноекономічного підйому характеризувався зростанням не лише в окремих галузях економіки, а ВВП у цілому: у 2000 р. – на 5,9 %; у 2001 р. – на 9,2 %; у 2002 р. – на 4,8 відсотка. У 2001 р. рівень наявних доходів підприємств зріс до 15,4 % від ВВП, що в умовах цінової стабілізації активізувало не лише зростання інвестицій в основний капітал, а й кредитування реального сектора економіки. Впродовж трьох перших кварталів інвестиції в основний капітал зростали відповідно на 7,4 %, 10,2 % та 14,2 %, і можна було б сподіватися на становлення інвестиційної моделі розвитку, однак економіка опинилася під впливом політичних чинників.

² Розраховано за даними міжгалузевих балансів 1993 та 2000 років.

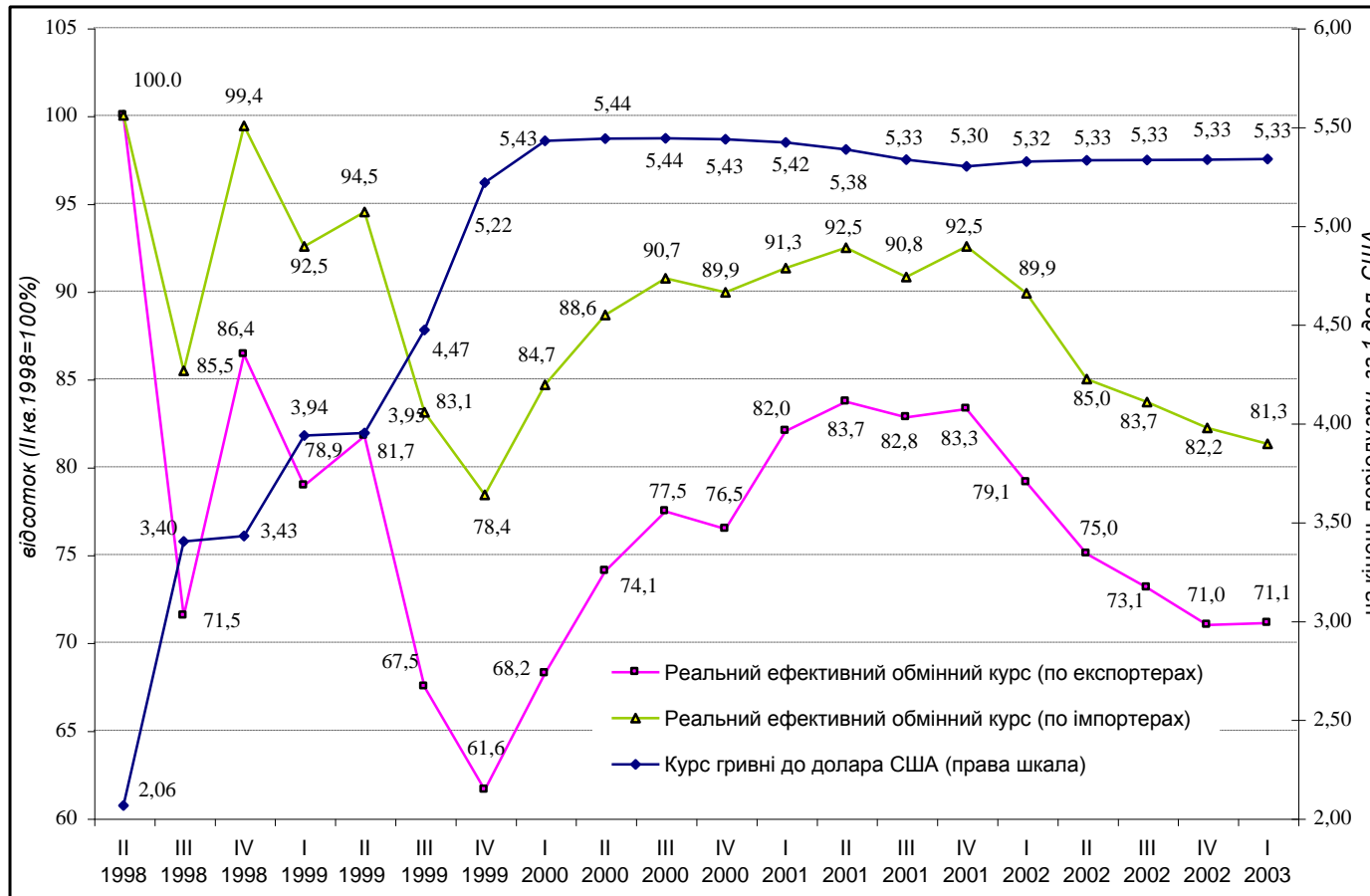

Рис. 1. Динаміка реального ефективного обмінного курсу гривні та офіційного курсу гривні до долара США

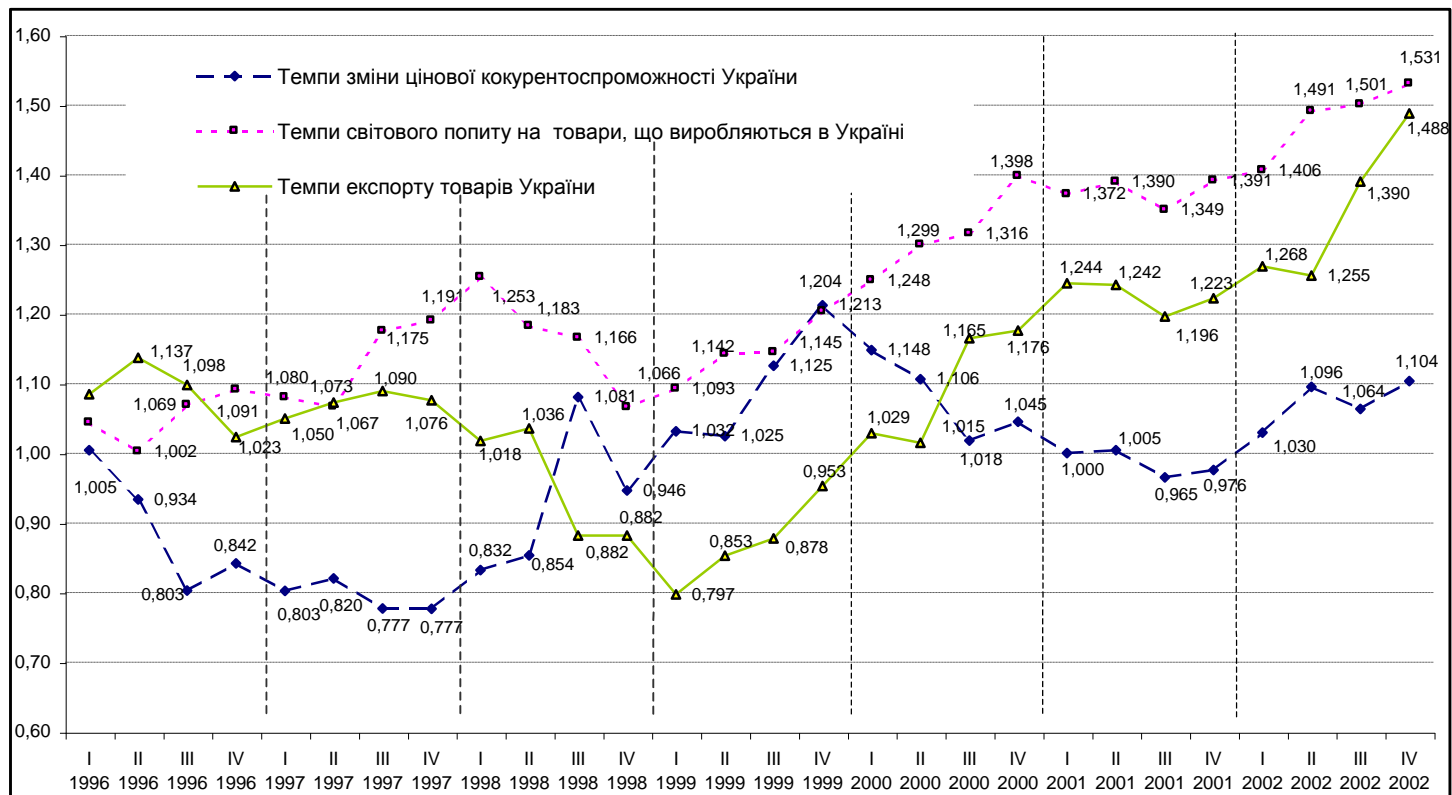

Рис. 2. Експорт товарів з України, цінова кокурентоспроможність і світовий попит (I кв. 1996 = 1)

В останньому кварталі 2001 р. (за півроку до виборів у Верховну Раду України) ситуація кардинально змінилася, модель економіки набула рис споживацької, що тривало до VI кварталу 2002 року. Швидкий перехід від інвестиційної до споживацької моделі розвитку продемонстрував вади українського законодавства, яке виявилось не спроможним ані регулювати, ані контролювати можливість відволікання фінансових ресурсів підприємств на політичні цілі, оскільки в умовах незадовільного законодавчого регулювання та відсутності процедури контролю за використанням так званих зв'язаних трансакцій створюється легальне економічне підґрунтя для фінансування олігархічної піраміди та її політичних заходів, включаючи виборчу кампанію.

Упродовж 9 місяців 2002 р. споживчі витрати домогосподарств зростали високими темпами, а інвестиційні – вкрай низькими, і за підсумками року капіталоутворення (з урахуванням від'ємного приросту оборотних ресурсів) зазнало скорочення. При цьому частки наявних доходів домогосподарств і сектора ЗДУ збільшилися за рахунок зменшення частки доходів підприємств. *Головними наслідками* таких змін стали:

- значне перевищення темпів реального зростання доходів населення та державного сектора над темпами зростання ВВП. Так, у 2002 р., порівняно з відповідним періодом 2001 р., приріст реального ВВП становив 4,8 %, реальний приріст грошових доходів населення – 22,2 %, приріст доходів зведеного бюджету – 19 %;

- розігрів споживчого ринку та реальний ріст купівлі товарів і послуг населенням на 11,8 % (кумулятивний індекс обороту роздрібної торгівлі досяг свого піку в травні 2002 р. і становив 118,1 %, хоча за підсумками року він знизився до 116,4 %);

- суттєвий приріст заощаджень населення, зміни в структурі його фінансових активів на користь готівки в гривнях і депозитів у комерційних банках (при цьому 87 % вкладів складають менше 1500 грн., тобто переважна частина заощаджень сконцентрована невеликим прошарком вкладників);

- скорочення доходів великих і середніх підприємств з охолодженням інвестиційної діяльності та консервацією технологічної відсталості (у період виборчої кампанії).

Чинниками відновлення економічного зростання у 2000–2001 рр. стали: активізація внутрішнього споживчого та інвестиційного попиту; девальвація реального ефективного валютного курсу гривні з ефектом підвищення цінкової конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників на зовнішньому та внутрішньому ринках; подальше зростання рівня наявних доходів підприємств, яке вплинуло на збільшення їх кредитоспроможності та загальну активізацію інвестиційної діяльності, особливо у 2001 р., до початку виборчої кампанії; використання резервних виробничих потужностей та введення в дію нових; розширення діяльності малого та середнього підприємництва.

Водночас на внутрішньому ринку в мікроекономічному середовищі відбулася зміна мотивації економічних агентів, які підвищили ступінь захисту від зовнішньої конкуренції і по деяких товарах можуть залишатися конкурентоспроможними навіть за умови укріплення гривні. У 2002 р. резерв імпортозаміщення по продовольчих товарах було практично вичерпано, а по непродовольчих споживчих імпортний сегмент зменшився до 40 % і буде зростати в міру зростання доходів населення. Щодо імпорту товарів виробничого призначення (по групі товарів для проміжного споживання), то тут ситуація підпорядковується не курсу, а попиту, у той час як по інвестиційних товарах завищення курсу ВКВ гальмує імпорт.

За період загальноекономічного зростання в Україні (у 2000–2002 рр.) відновлення розвитку окремих видів економічної діяльності відбувалося нерівномірно, перебуваючи під значним впливом зовнішньої кон'юнктури.

У 2000 р. найбільші темпи приросту обсягів виробництва спостерігалися у промисловості (12,4 %, причому в більшості галузей промисловості зростання експорту перевищувало 20 %; у сільському господарстві – 9,8 % та у торгівлі і громадському харчуванні 12,5 відсотка. Водночас девальваційний резерв, що зберігся після фінансової кризи 1998 р., дозволив пригальмувати зростання товарного імпорту і шляхом імпортозаміщення наростити обсяги вітчизняного виробництва для забезпечення внутрішніх потреб, що разом із розширенням внутрішнього ринку вплинуло на активізацію діяльності вітчизняних підприємств. Тобто потужне зростання відбулося як в експортоорієнтованих галузях: чорній металургії (на 20,7 %), деревообробній (на 37,1 %), машинобудуванні та металообробці (16,8 %), так і у виробництві споживчих товарів (продовольчих на 18,9 % та непродовольчих – на 31,7 %).

У 2001 р. при зростанні ВВП на 9,2 % найбільший динамізм розвитку спостерігався в такому виді економічної діяльності, як “Оптова та роздрібна торгівля, торгівля транспортними засобами та послуги з ремонту” (24,9 %) за рахунок як загального збільшення товарного обороту, так і за рахунок зростання посередницької маржі. Зростання виробництва в обробній промисловості склало 17,2 % (продовжувалося зростання виробництва споживчих товарів – 17,7 %; потужне зростання виробництва коксу та продуктів нафтоперероблення – 54,3 %; машинобудування – 18,8 % та багатьох інших промислових виробництв). Збережено було також і високу динаміку в сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві – 9,5 відсотка.

У 2002 р. на тлі менш високої загальноекономічної динаміки (4,8 %) досить високі темпи розвитку спостерігалися в обробній промисловості – 8,9 %; оптовій та роздрібній торгівлі, торгівлі транспортними засобами та послугах з ремонту – 8 %; у транспорті – 4,2 відсотка. Сільськогосподарське виробництво зменшило темпи зростання до 2,1 відсотка.

Структурними наслідками зростання стали: зниження у 2002 р. до 13,4 % частки сільськогосподарського виробництва; зростання до 30,1 % частки обробної промисловості, де відбулися структурні зрушення на користь галузей кінцевої продукції. Однак все це відбувається переважно в межах колишньої структури, без радикальних прогресивних технологічних змін.

На даний час в Україні залишається високою різниця між офіційним обмінним курсом долара США та його курсом за паритетами купівельної спроможності (ПКС), що продовжує відігравати роль стимулятора експортного виробництва. Якщо в Польщі “паритетний” курс становить близько 50 % від обмінного, у Російській Федерації – десь четвертину, то в Україні ледь перевищує 20 відсотків. Єдиним шляхом до поступового усунення цієї різниці є укріплення національної валюти та підвищення продуктивності усіх факторів виробництва. Залишаючи чинником росту слабку валюту, ми консервуємо свою структурну відсталість, оскільки такий курс активно впливає на структурні процеси в економіці на користь тих, хто від цього виграє. А це енергоємні та залежні від світової кон’юнктури підприємства. У програші залишаються інвестори (адже імпорт інвестиційних ресурсів за такого курсу гривні дуже дорогий); держава, яка виплачує борги і громадяни країни, оскільки економіка залишається позаду інших країн, що активно модернізують свій виробничий потенціал.

Така ситуація потребує кардинальної зміни, оскільки разом із старою структурою виробництва, на тлі потужної модернізації в інших трансформаційних економіках стабілізується економічна відсталість, зникає довгостроковий потенціал динамічного росту. Подальший розвиток ускладнюється тим, що розгортання модернізації має відбуватися в умовах значного масштабного відволікання ресурсів на обслуговування зовнішнього боргу і потребує збільшення бюджетних витрат на відновлення та розвиток інфраструктури та людського капіталу.

Слід зазначити, що в міру вичерпання резервних потужностей, які були хоч якось між собою збалансовані, надалі – посилюватиметься важливість інвестиційної синхронізації їх розвитку. Так, недоінвестування базових галузей може вивести економіку на ресурсні обмеження і істотно загальмувати індустріальну динаміку. Проте вже за сучасних умов подальша експортно-сировинна орієнтація розвитку буде означати вкрай неефективне використання наявного потенціалу і відсутність структурних зрушень в інвестиціях, які мають не тільки зростати щорічно на 8–10 %, але й акордно спрямовуватися в ті види економічної діяльності, що формують нову структуру. Водночас необхідно різко розширити інноваційне наповнення інвестицій, яке на початковому етапі відбуватиметься значною мірою за рахунок імпорту. А це, у свою чергу, потребує коригування валютної політики у бік поступового укріплення гривні в межах сформованого девальваційного резерву.

Чинником економічного підйому стали зрушення вбік гармонізації розподілу фінансових ресурсів між інституційними секторами економіки із ефектом активізації інвестиційної діяльності, збереження цінових переваг вітчизняних виробників шляхом підтримки девальваційного резерву на високому рівні, ріст зовнішнього та розширення внутрішнього попиту. Разом з тим, за існуючих умов завищений курс національної валюти стає обмежувачим чинником для модернізації виробництва із необхідним використанням імпортованих машин та обладнання і технологій, а структура української промисловості залишається переважно енергоємними галузями, що стримує можливості економічного росту.

На макроекономічному рівні для створення інвестиційної моделі розвитку необхідно забезпечити формування відповідних пропорцій та співвідношень, серед яких: формування частки наявних доходів сектора нефінансових корпорацій на рівні 14–15 % із поступовим зменшенням до 11–12 % в міру детінізації економіки та припливу в країну ПІІ; забезпечення випереджаючого зростання валового нагромадження основного капіталу над темпами зростання споживчих витрат (на етапі структурної модернізації таке випередження має скласти не менше 4–5 в. п.); перевищення темпів зростання інвестицій у “нову економіку” та машинобудування над темпами інвестування обробної промисловості на 4–5 %; перевищення темпів машинобудівного виробництва над імпортом інвестиційних товарів на 5–6 відсотків.

Необхідно провести детальний аналіз українського імпорту з метою визначення товарів, конкурентоспроможне виробництво яких можна налагодити в Україні, зацікавивши у цьому внутрішніх і зовнішніх інвесторів. Саме посилення внутрішніх зв’язків підприємств дозволить поступово зменшити ступінь відкритості економіки і, відповідно, залежність від коливань світової кон’юнктури, поступово зменшити частку енергоємного виробництва.

У теперішній час ситуація із зростанням інвестицій є нестійкою (рис. 3) через втручання політичних чинників. Ми бачимо, як напередодні виборчої кампанії було зірвано інвестиційний цикл, який тільки з кінця 2002 р. почав відновлюватися і зараз, за останніми даними, демонструє новий виток.

Після прийняття Закону України про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом та відповідних доповнень до деяких законів України із посиленням контролю за банківськими операціями, включаючи контроль НБУ за впливом капіталу, вже в поточному році відбулося скорочення відтоку фінансових ресурсів від великих та середніх підприємств через зв’язані трансакції, як наслідок у 2003 р. спостерігається суттєвий ріст депозитів юридичних осіб (рис. 4).

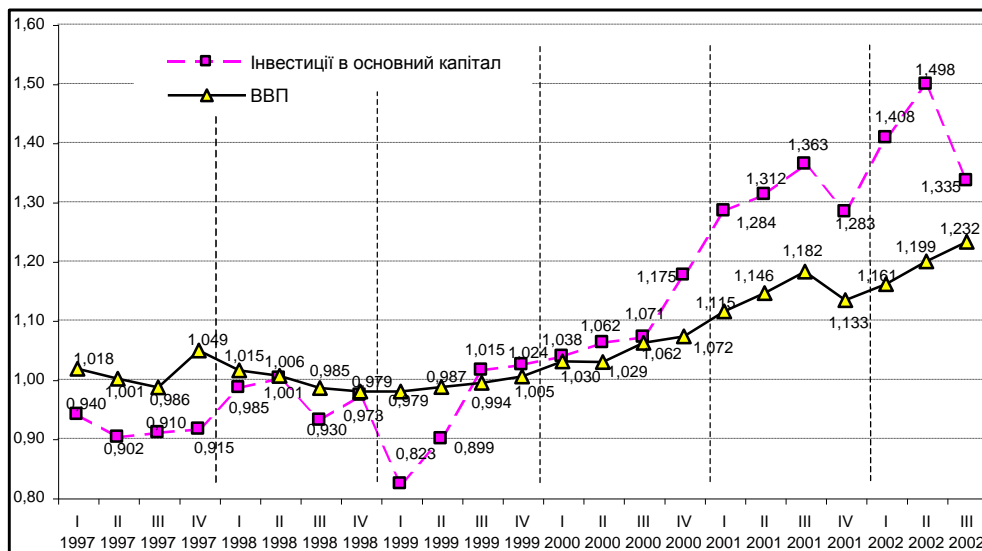
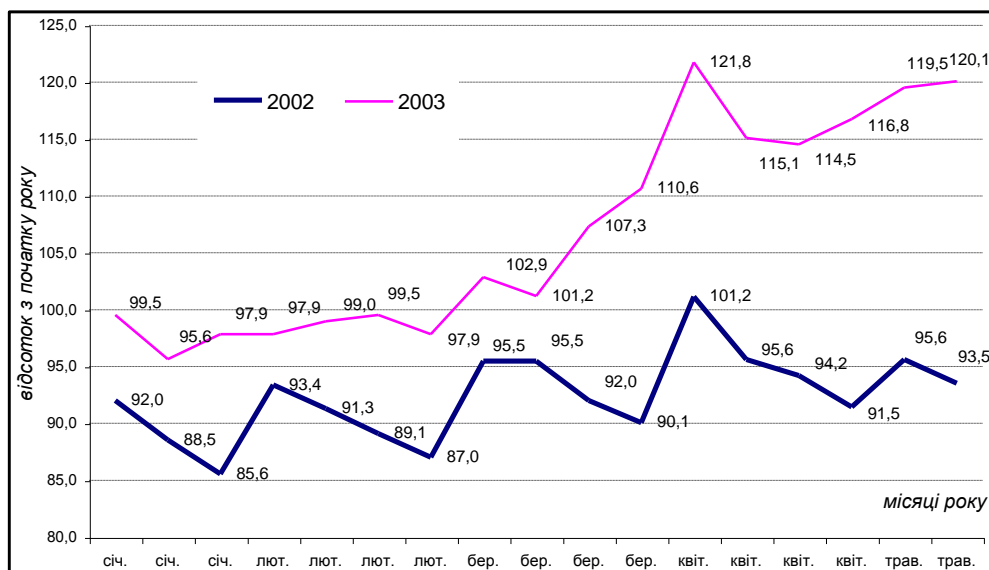

Рис. 3. Реальні ланцюгові темпи ВВП та інвестиції в основний капітал із сезонним вирівнюванням (1999 = 1)

Розраховано за даними, наведеними в http://www.bank.gov.ua/Statist/Others/Pot_tend/index.htm

Рис. 4. Динаміка депозитів юридичних осіб

Дійсно, посилення інвестиційної активності у поточному році базується на таких індикаторах-передвісниках, як зростання фінансових результатів від звичайної діяльності великих та середніх підприємств і збільшення депозитів юридичних осіб. Крім того, за січень–квітень поточного року проти відповідного періоду 2002 р. великі темпи зростання спостерігаються в інвес-

тиційних галузях економіки: у будівництві – 15,4 %; у машинобудуванні – 21,1 відсотка.

Стабілізація економічних процесів та політичних подій в Україні за умови деякого укріплення національної валюти із збереженням девальваційного резерву на рівні 15 % забезпечить посилення притоку в країну ПІІ, що супроводжуватиметься ростом інвестиційного імпорту. Це призведе до зниження сальдо по поточних операціях, що компенсуватиметься сальдо по фінансових операціях. Для уникнення економічної стагнації у умовах збалансованого бюджету необхідно задіяти гнучкі форми регулювання грошової пропозиції, такі як рефінансування банківської системи та зниження резервних вимог. Позитивними наслідками укріплення національної валюти будуть: вирівнювання рентабельності, зменшення кількості збиткових підприємств, зростання реальних доходів населення.

Слід наголосити на тому, що продовження політики захисту вітчизняних товаровиробників від зовнішньої конкуренції шляхом збереження високої розбіжності між обмінним та паритетним курсом національної валюти, послаблює стимули для проведення модернізації економіки, залишає існуючу структуру економіки неефективною. Подальше нарощування надзвичайно енергоємного і матеріаломісткого виробництва з його сировинною складовою є тупиковим шляхом розвитку. Крім того, це означає ще й більш високе боргове навантаження, оскільки виплати по зовнішньому боргу будуть складати велику частку у відсотках від ВВП і від доходів бюджету, а головне – вимивати національні заощадження із країни.

На даний час курсова політика стає ключовим чинником структурної перебудови. Логіка розбудови *інвестиційної моделі* розвитку потребує продовження руху вбік вищезазначеної гармонізації розподілу наявних доходів і проведення політики деякого укріплення національної валюти в межах збереження девальваційного резерву на рівні 14–15 % від докризового. Це приведе до нарощування власних інвестицій за рахунок посилення капіталізації національних заощаджень (зменшиться їх вплив за кордон), що у свою чергу стане чинником притоку як ПІІ, так і зниження кредитних ставок та зростання частки довгострокового кредитування. Але все це акордно спрацює лише за умови кардинального поліпшення конкурентного середовища в країні, де на сьогодні ряд питань ведення бізнесу та захисту прав власників залишаються невирішеними³.

Уникненню деякого уповільнення темпів економічного зростання на першому етапі структурних змін може протистояти лише детінізація економіки. Тому необхідно якнайшвидше впровадити в законодавче поле норми

³ Мається на увазі можливість окремих власників великих та середніх підприємств здійснювати ціннові трансферти через мережу мікропідприємств, відводячи значну частку доходів до більш вузького кола власників.

контролю за вимиванням прибутків шляхом використання численних схем, що ведуть до збільшення витрат та цінових трансфертів. Тобто контроль за ціноутворенням є необхідним не тільки у монополістів, але й на інших підприємствах.

Загалом вихід на структурно нову інвестиційну модель розвитку потребує впровадження дієвих механізмів захисту прав власності, розвитку конкурентних ринків товарів, послуг і капіталів, ресурсів (у тому числі земельних), активізацію процедур банкрутства неефективних власників і підвищення ефективності корпоративного управління (у тому числі в державному секторі), посилення ролі малого і середнього підприємництва.

Іншим важливим чинником економічного зростання є підвищення ефективності бюджетних витрат, що є особливо актуальним за умови необхідності виконання фінансових зобов'язань перед зовнішніми і внутрішніми кредиторами. Тут, крім загальновідомих напрямків удосконалення бюджетної політики (як то реалізація програмно-цільового підходу, формування системи критеріїв, що відбивають ефективність бюджетних засобів, виходячи з пріоритетів соціально-економічної політики) необхідно унеможливити появу зловживань. Багатьом підприємцям відомо, що існують факти використання бюджетних коштів з метою особистого збагачення з широким використанням легальних схем в межах бюджетних планів. Єдине, що в них легально не враховується, так це так звані “відкати” вбік осіб, що безпосередньо приймають рішення, або сприяють його прийняттю. Тобто і тут необхідні не декларації про прозорість бюджетних процедур, а вбудовування механізмів перехресної перевірки, відпрацювання низки критеріїв визначення ефективності використання бюджетних коштів.

Одним із найважливіших чинників економічного зростання є виконання державою і інших своїх фундаментальних завдань. Йдеться про здійснення грошово-кредитної політики, спрямованої на підтримку низької інфляції та оптимізацію курсу національної валюти, що посилить мотивацію до заощадження й інвестування, забезпечить передбачуваність результатів, низькі позитивні процентні ставки. Волонтаристська грошова дестабілізація на початку трансформації в Україні за масштабами її негативного впливу на всі економічні процеси була не просто помилкою, а злочином проти країни.

Таким чином, економічний розвиток в Україні відбувається в межах старої структури з орієнтацією на випуск товарів з малою часткою доданої вартості, що разом із викривленням інвестування вбік низькотехнологічних виробництв відкладає у часі кардинальну модернізацію. В умовах дефіциту фінансових ресурсів, “дорогих кредитів”, орієнтації державних коштів на поточні потреби ключовими чинниками зміни напрямків інвестування стає укріплення національної валюти. Поступове укріплення гривні в межах девальваційного резерву дозволить вплинути на ситуацію: відбудеться

поступове вирівнювання рентабельності між видами економічної діяльності, більш привабливими для інвестицій стануть галузі із орієнтацією на кінцевого виробника, взаємонаближаться та зменшаться ставки кредитів у ВКВ та національній валюті, зменшиться частка витрат на погашення та обслуговування зовнішніх боргів по відношенню до ВВП тощо. Іншими чинниками економічного зростання є законодавче забезпечення контролю за зв'язаними трансакціями та впровадження в практику Казначейства методики оцінки ефективності витрачання бюджетних коштів, що має зменшити рівень злочинних трансфертів на користь вузького кола осіб як у підприємницькому, так і в держаному середовищі. Оздоровлення економічного середовища приведе до поступової детінізації економіки, зменшення соціальної нерівності, росту капіталізації національних заощаджень та економічного піднесення на більш стійкому підґрунті.

Література

1. *Соколов А.* Социализм с человеческим лицом. – Известия. 2003. 23 апреля.
2. *Національні рахунки України за 1999 – 2000 рр.* – К.: Держкомстат України, 2002. – 378 с.
3. *National Accounts and Supporting Tables / Paris: Head of Publication Service, OECD.*
4. *Статистичний щорічник України за 1997 р.* / Державний комітет статистики України. – К.: Вид-во “Українська енциклопедія” ім. М.П.Бажана, 1999. – С. 64.